

ELİTAR VƏ KÜTLƏVİ MƏDƏNİYYƏTLƏR: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Məhsəti CƏFƏROVA,

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun dissertantı

mehseti.ceferova@inbox.ru

AÇAR SÖZLƏR: *Milli elita, kütləvi mədəniyyət, milli-mənəvi dəyərlər, qloballaşma, elitar təbəqə.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *национальная элита, массовая культура, национально-духовные ценности, глобализация, элитарное сословие.*

KEYWORDS: *national elite, mass culture, national and spiritual values, globalization, elite class.*

Giriş

Cəmiyyətin inkişafında və ictimai şüurun formalaşmasında mühüm rol oynayan mədəni dəyərlərin istehsalı və istehlakının xüsusiyyətləri kulturoloqlar tərəfindən mədəniyyətin iki sosial formasının mövcudluğunu ortaya qoymağa imkan verir: elitar və kütləvi mədəniyyət. Bir çox kulturoloq və filosof mədəniyyətin bu iki sosial formasının çözümlərini, cəmiyyətin inkişafında rolunu müəyyən etməyə çalışıblar. Azərbaycan mədəniyyəti dünya mədəniyyətinin tərkib və ayrılmaz hissəsi olduğundan bütün bu qanunauyğunluqlar onun üçün də aktualdır. Bu baxımdan milli mədəniyyətimizdə də həmin sosial formalar mövcuddur. Mədəni həyatda elitar və kütləvi mədəniyyətin müqayisəli təəssümünü göstərmək, bunu qanunauyğun proses kimi çözmək, elmi-nəzəri izah vermək tədqiqatımızın əsas məqsədidir.

Kütləvi mədəniyyət

Kütləvi mədəniyyət anlayışı mədəni məhsulu istehlak edənlərin say çoxluğu ilə bağlıdır. Millətdən, irqindən, konkret bir regionda, yaxud ölkədə dünyagörüşündən və mədəni inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, ondan hər kəs istifadə edə bilər. Kütləvi mədəniyyət barədə kulturoloqların qənaətlərini birmənalı qəbul edərək belə mədəniyyəti aşağı səviyyəli adlandırmaq doğru olmaz. Çünki bu gün kütlənin daha savadlı və informasiyalı olması gerçəklidir. Kütləvi mədəniyyətin istehlakçıları da sadəcə “izdiham” deyil, müxtəlif vasitələrlə bir-biri ilə bağlı olan fərdlərdir. Məhz bu baxımdan kütləvi mədəniyyəti cəmiyyət tərəfindən mənəvi dəyərlərin istehsalı və istehlakı kimi qəbul etmək lazımdır. Lakin onun tirajlılığı və konveyerliliyi inkar edilə bilməz.

Kütləvi mədəniyyət XX əsrdən etibarən KİV-in köməyi ilə inkişafını daha da sürətləndirməyə başlayıb. Sözügedən dövrdə kütləvi şəkildə qəzetlər, jurnallar, digər təbliğat vasitələri – radio, televiziya, müxtəlif janrlarda çəkilmiş kinofilmlər, internet resursları, digər texniki vasitələrin inkişafı, telefondan istifadənin həddindən çox sürətli xarakter alması, müxtəlif xalqların folklorunun, əsəti və nağıllarının, hətta adət-ənənələrin kölgədə qalmasına səbəb olurdu [1,

s.351]. Bu vəziyyətin müsbət və mənfi cəhətləri artıq özünü qabarıqlığı ilə göstərir və təsir dairəsi daha da artırdı. Müsbət mənada ayrı-ayrı xalqların kütləvilik müstəvisində bir-birinin tarix və mədəniyyətlərini daha yaxından, dəqiqliklə öyrənmələri, xalqlar arasında mədəni, iqtisadi, ideoloji, sosioloji və psixoloji əlaqələrin yaranması, mənəvi yaxınlaşmalara gətirib çıxarır, nəticədə isə “dünyəvi mədəniyyət” anlayışı formalaşdı. Mənfilik baxımından isə müxtəlif xalqların adət-ənənələrinin, folklorunun, mərasimlərinin getdikcə yaddaşlardan silinməsi təhlükəsi ortaya çıxırdı ki, bu da təhrif və mənəvi aşınma kimi qorxulu nəticələrə gətirib çıxarırdı. Beləliklə, “yeninin” təsir gücünün artması, “köhnənin” isə silinməsi kimi hallar baş verirdi.

Kütləvi mədəniyyət əsərlərinin yaradılmasında əsas məqsəd mənfəət, maddi gəlir əldə etmək olduğundan o, kütlənin tələbatına uyğun hazırlanır.

Müasir dövrdə ölkəmizdə lentə alınan televiziya serialları kütləvi mədəniyyətə ən bariz nümunədir: özəl televiziya kanallarımız kütləvi mədəniyyətin istehsalçısı qismində çıxış edir. Onların yayımladıkları serialların və televiziya verilişlərinin əksəriyyəti kütlənin tələbatı nəzərə alınaraq hazırlanır.

Elitar mədəniyyət

Bəzi kulturoloqlar elitar mədəniyyətin mahiyyətini “mədəniyyət – mədəniyyət üçündür” və ya “sənət – sənət üçündür” tezisi ilə ifadə edirlər. Onlar mədəniyyət və incəsənəti “yalnız bir qrup insanın malı” sayır, xalq kütlələrinin bu zəngin mənəvi sərvətdən məhrum olduqlarını, onu başa düşmədiklərini bildirirlər. Bu konsepsiyanın müəlliflərinin fikrincə, mədəniyyəti yaradan da, istiqamətləndirən də elitar təbəqənin nümayəndələridir. Xalq isə nə onun yaradılmasında, nə də bu sərvətlərdən bəhrələnməkdə iştirak edir.

Göründüyü kimi, cəmiyyətin təbəqələşməsi kimi, mədəniyyətin də təbəqələşməsi məsələsini üzə çıxaran nəzəriyyəçilər elitar mədəniyyəti elitarizmin əsas tərkib hissələrindən biri kimi qiymətləndirirlər. Cəmiyyətin elitesini bəziləri hakim təbəqədə görürsə, digərləri onu idrak ilə əlaqələndirərək bu təbəqəyə yalnız düşünən beyinləri aid edir və onları ictimai tərəqqinin təminatçısı kimi görürlər.

Elitarizmin əsas ideya istiqamətlərindən birini də cəmiyyətdə elitanın mövcudluğunun zərurəti haqqındakı tezis təşkil edir. Həmin tezisə görə, cəmiyyətdə elitanın varlığı ona görə vacibdir ki, o, mədəniyyətin yaradıcısı və sivilizasiyanın təminatçısıdır.

Elitarizmdə olduğu kimi, elitar mədəniyyət haqqındakı konsepsiyaların bir çoxunda elita sinfi mənsubiyyətə görə deyil, əqli və yaradıcı fəaliyyətə əsasən təhlil olunur. Kulturologiyada bu istiqamətin nümayəndələri elitar mədəniyyətin həm istehsalçı, həm də istehlakçılarını elə elitanın özündə təsəvvür edirlər [2].

Müqayisəli təhlil

Elitar mədəniyyətdə yüksək estetik zövqün, ali ideyaların ünsürlərinin mövcud olmasına baxmayaraq, kütləvi mədəniyyət kütlə içərisində populyar xarakter kəsb edir və öz populyarlığına görə elitar mədəniyyətlə rəqabət apara biləcək səviyyəyə çatır. Məsələn, bəstəkar Tofiq Quliyev tərəfindən bəstələnmiş musiqi əsərləri kütləviləşərək populyar olur, illərlə

yaşayır. Bu əsərlər bir tərəfdən milli musiqinin dünya musiqisinə inteqrasiyasını həyata keçirir, dünyəvi xarakter alır, eyni zamanda dünya musiqisini və mədəniyyətini məhz kütləvilik vasitəsi ilə zənginləşdirir. Digər tərəfdən isə Azərbaycan mədəniyyətinin dünya mədəniyyətindəki mövqeyinin dəyərləndirilməsinə imkan yaradır. Beləliklə, Tofiq Quliyev yaradıcılığı vasitəsi ilə həm Azərbaycanda, həm də beynəlxalq aləmdə “kütləvilik estetikası” öz inkişaf xəttini tutur və formalaşır. Eyni zamanda digər yaradıcıların elit təbəqə nümayəndələrinin tanınması, populyarlaşması zəminində Azərbaycan xalqının əsərlərinin, mədəniyyətinin kütləviləşməsi baş verir ki, bununla da fərdin yaradıcılığının həmin xalq tərəfindən kütləviləşməsi, sonuncunun isə dünyəviləşməsi prosesi baş verir. Beləliklə, fərddən xalqa, xalqdan dünyaya “təsir” prosesi baş verir və tarixləşir. Təbii ki, yaradıcılıq nümunələrinin hamısı kütləviləşə bilməz. Çünki əksəriyyət tərəfindən sevilən və sonralar mərhələlərlə seçilən, qiymətləndirilən yaradıcılıq nümunələri kütləviləşir. Yəni bəsit və bayağı xarakterli əsərlər qısamüddətli olmaqla kütləviləşməyə məruz qalmır. Belə əsərlərin müəllifləri isə tarixiləşmir.

Kütləvi mədəniyyətlə elitar mədəniyyətin təsisçiləri, istehsalçıları və istehlakçıları mənsub olduqları sosial qruplara görə bir-birindən fərqlənirlər. Mədəniyyətin tərkibi təşkil edilən elementlərdən, onun milli və ya bəşəri məzmun kəsb etməsindən asılı olmayaraq, elitar və kütləvi formada sosial qrupların marağına səbəb olur. Kütləvi mədəniyyət nümunələri geniş ölçüdə fəaliyyət göstərdiyindən kütlənin şüuruna təsir etmək məsələsində böyük rol oynayır və önəmli amil kimi çıxış edir. Həm kütləvi, həm də elitar mədəniyyət nümunələri milli məzmununda təzahür edə bilər və bəşəri çalarlarla yüklənmiş milli mədəniyyət milli məzmunlu olmaqla yanaşı, dünya mədəniyyətinin də mühüm elementlərini özündə ehtiva edir.

Fərdin elitar mədəniyyətdəki mövqeyi

Apardığımız müqayisələrdən məlum olur ki, insanın elit fərd kimi formalaşması üçün aşağıdakı məsələlər vacibdir:

1. Mövcud təbii imkanlardan və məlumatlardan, nümunələrdən, materiallardan istifadə etmək bacarığına malik olmaq;
2. Müxtəlif baxışları, əqidələri, həyat tərzlərini müqayisə etməyi, ümumi nəticə çıxarmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı bacarmaq;
3. Dövrün üzləşdiyi ən aktual problemləri dərk edərək onları dəyərləndirmək, qiymətləndirmək, bir sözlə, obyektiv yanaşma qabiliyyətinə malik olmaq;
4. Zamanın, dövrün ritmini tuta bilmək, baş verəcək hadisələri qabaqcadan sezmək üçün müvafiq nəticələrə nail olmaq bacarığı;
5. İnkişafda olan fərdi şüurla kütləvi şüurun fərqli cəhətlərini təyin etməyi bacarmaq;
6. İntellektual elitanı formalaşdıran şəxsiyyətin yetişməsi üçün lazımı mühiti yaratma mexanizminə nail olmağın yollarını və vasitələrini bilmək;
7. Mövcud adət-ənənə, mənəvi və maddi dəyərlər zəminində fərdin inkişafı istiqamətlərinin təyini.

Beləliklə, fərdin intellektual elitanın üzvü olanadək keçdiyi yol mühitdən, şəraitdən və baş verən hadisələrdən asılı olaraq mürəkkəbliyi ilə fərqlənir.

Ümummili Lider Heydər Əliyev və milli mədəniyyətin tərəqqisi

Tarixilik və varisilik prinsipini özündə bərqərar edən milli mədəniyyət xalqın genetik yaddaşını ehtiva edir. Bu baxımdan da milli mədəniyyət milli özünüdərk prosesinin reallaşmasında, milli kimlik probleminin həll edilməsində mühüm rol oynayır. Tarix boyu Şərqlə Qərbin qovuşduğu ərazidə yaşayan xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin zənginliyini özündə saxlayan milli mədəniyyətimiz müasir qloballaşma prosesində böyük əhəmiyyət kəsb edir. “Müasir qloballaşma dövründə elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı real həyatda yüksək nailiyyətlərə, mütərəqqi dəyişikliklərə yol açsa da, bu prosesin tarixi-mədəni irsə, əxlaqi-mənəvi dəyərlərə müəyyən təhlükə meyilləri özünü qabarıq göstərir. Şərq-Qərb sivilizasiyasının bir-birinə yaxınlaşdığı, bəzən də gizli və açıq mübarizələrin getdiyi bir zamanda soy-kökə qayıdışın, milli özünüdərk böyük əhəmiyyəti vardır. Xalqın tarixən formalaşmış yüksək əxlaqi-mənəvi meyarlarını pak və sağlam niyyətlərlə qoruyaraq bütövlükdə cəmiyyətin pozitiv ruhda inkişafına təsir göstərmək, onun genetik yaddaşını, tarixi kimliyini, milli irs və özünəməxsusluğunu gələcək nəsillərə ötürmək kimi çətin missiyanın həyata keçirilməsi zərurəti bizim üzərimizə böyük məsuliyyət qoyur” [3, s.54].

Xalqımızın milli mədəniyyətinin tərəqqisində və inkişafında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin böyük rol oynadığını qeyd etmək olar. Ulu Öndər həm sovet hakimiyyəti dövründə, həm də müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə mədəniyyətə, xüsusilə də milli mədəniyyətə böyük dəyər verirdi. Milli mədəniyyətimizə böyük sevgi və qayğı ilə yanaşan Ümummilli Liderin söyləri nəticəsində həm sovet hakimiyyəti, həm də müstəqillik illərində mədəniyyət xadimlərimiz yüksək fəxri adlara layiq görülür, orden və medallarla təltif olunurdu. “Musiqi sənətimizin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan Ulu Öndərin Sərəncamı ilə 24 bəstəkar və musiqişünasa Prezident təqaüdü verilib. Onların bir çoxu “Şöhrət” ordeninə layiq görülüb. Arif Məlikov, Müslüm Maqomayev, Zeynəb Xanlarova, Həbil Əliyev, Arif Babayev kimi musiqi xadimləri “İstiqlal” ordeni ilə təltif olunublar.

Azərbaycan kinosunun böyük bir inkişaf dövrü Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır, desək, yanlışdır. Çünki bir sıra filmlərimizin yaranmasında Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü olmuşdur. “Uzaq sahillərdə”, “İstintaq”, “Bir cənub şəhərində”, “Nəsimi”, “Babək” filmlərinin yaranmasında və sovet senzurasından keçməsinə Heydər Əliyevin söyləri danılmazdır” [4, s.5].

Bu ənənəni Ulu Öndərin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Hazırda ölkəmizdə mədəniyyətə həsr olunmuş beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər keçirilir, həmçinin milli mədəniyyətimiz dünya arenasında təbliğ olunur. Milli mədəniyyətimizin dünya arenasında yüksək səviyyədə təmsil olunmasında və təbliği sahəsində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın oynadığı rol da diqqətəlayiqdir. Milli mədəniyyətimizin dünya arenasında təbliğ edilməsi olduqca zəruri və mühümdür. Milli mədəniyyətimizin bu gün həm elitar, həm də kütləvi mədəniyyət formasında öz varlığını davam etdirməsi milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından aktualdır. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti UNESCO-nun və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun yaradılmasında əsas məqsəd də elə milli mədəniyyətimizin dünya arenasında təbliğ edilməsidir.

Nəticə

Ölkəmizdə ənənəvi olaraq milli mədəniyyətimizin dünya mədəniyyətinə inteqrasiyası prosesində milli-mənəvi dəyərlərimizin də təbliği və yüksək şəkildə təmsil edilməsində dövlətimiz tərəfindən göstərilən diqqət və qayğı gənclərimizi də ürəkdən sevindirir. Bundan bəhrələnən gənc nəslimizin milli mədəniyyətimizin daha dərinə öyrənilməsi və təbliği sahəsindəki fəaliyyət arenasını daha da genişlənməkdədir. Ümumiyyətlə, cəmiyyətimizdə elitar və kütləvi şüurun qarşılıqlı fəaliyyəti məqsədyönlü şəkildə alır.

Beləliklə, elitar və kütləvi mədəniyyətlərin tədqiqində sosioloji, sosial-psixoloji və estetik yanaşmaların müqayisəsində elitar və kütləvi mədəniyyətin aparıcı gücü olan elitar və kütləvi şüurun qarşılıqlı fəaliyyətləri məzmununda yaranan ziddiyyətlər vasitəsilə müxtəlif mərhələlər tədqiq edilir. Bu prosesdə həm nəzəri, həm də təcrübə qarşılıqlı əlaqə ümumiləşdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Вадим Руднев. Энциклопедический словарь культуры XX века. Санкт-Петербург, издательство АЗБУКА, стр. 859.
2. <https://kayzen.az/blog/kulturologiya/9169/elitar-v%C9%99-k%C3%BCt%C9%99vi-m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99t.html>
3. Əsədli Minaxanım. Kulturoloji irsin mühafizəsi problemlərinə dair// “Qloballaşma şəraitində kulturoloji innovasiyalar və sosial-mədəni inkişaf” adlı beynəlxalq konfransın materialları. Bakı: 2012.
4. Əliyev Əlikram. Milli mədəniyyətimiz Heydər Əliyev ideyalarından güc alır // Xalq qəzeti // 2010, 6 may.

Мехсети Джафарова

ЭЛИТАРНАЯ И МАССОВАЯ КУЛЬТУРА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

РЕЗЮМЕ

Национальная элита также должна быть заинтересована в развитии политической жизни, науки и экономики и процессе управления ею. Наша национальная культура, наша национальная политика была основана на идеологии азербайджанства. В нынешних условиях стремительного развития мы должны, прежде всего, обратить внимание на формирование национального характера. Существование национальной культуры в чистой форме в рамках движения глобализации является серьезной проблемой. Несмотря на высокое эстетическое удовлетворение и элементы высших идей, массовая культура популярна среди масс и, таким образом, достигает уровня, когда может конкурировать с элитарной культурой. В то же время нельзя также забывать, что история и наследственный фактор играют важную роль в создании национальной культуры. Принимая во внимание этот факт, мы должны осуществить правильную передачу имеющей древнюю историю национальной культуры будущим поколениям.

Mahsati Jafarova

ELITE AND MASS CULTURES: COMPARATIVE ANALYSIS

SUMMARY

The national elite should be involved in the development and management of political life, science and economy. Nowadays our national culture and policy are based on the principle of Azerbaijanism. In the current period of rapid development we should focus on the formation of national character. The issue of the endurance of the national culture in a pure way poses great problems in the context of the movement of globalization. While there exist the components of higher aesthetic pleasure and ideas, the mass culture becomes more popular among the people and therefore, is capable to compete with the elite culture. At the same time, we should bear in mind the fact that the factors of historicity and inheritance play an important role in the formation of the national culture. Considering this fact we have to properly realize the transmission of the ancient national culture to future generations.